

нового типу правової свідомості, принципів верховенства права, що ставало новою ознакою шляхетської демократії.

Література

1. Василенко М. Очерк по истории Западной Руси и Украины. — К., 1916.
2. Грушевський М. Історія України-Руси: У 10 т. Т. 4. — К., 1993.
3. Чубатий М. Огляд історії українського права. — Мюнхен; К., 1994.
4. Тищик Б., Вівчаренко О. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої. — Івано-Франківськ, 1996.
5. Прадмова / Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Академ. віцання: Тэксты. — Мінск, 1989.
6. Палдайте-Васіляўскіе А. В. Кириличні списки II Літоўскага Статуту. — Л., 2004. — 176 с.
7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / Пер. на бел. мову А. Шагун. — Мінськ, 2002. — 207 с.
8. Словарь древ. актового языка Сев.-Зап. края и Царства Пол. — Вильно, 1874. — 357 с.

Анотація

Журбелюк Г. В. Регулювання проблем судострою Статутом Великого князівства Литовського 1588 року: осучаснення досвіду. — Стаття.

У статті автором розглядається питання організації судочинства відповідно до запровадження певних змін до Статуту 1588 року крізь призму політичної боротьби магнатів та шляхти у Великому князівстві Литовському, які прагнули розробити надійний засіб захисту своїх інтересів у державі.

Ключові слова: судострій, Статут Великого князівства Литовського 1588 року, судовий процес, актові книги.

Summary

Zhurbelyuk G. V. Adjusting of problems of justice system by Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1588: modernization of experience. — Article.

In the article an author is examine the question of organization of the legal proceeding in accordance with introduction of certain changes to Statut 1588 through the prism of political fight of magnates and gentry in Grand Duchy of Lithuania, which aimed to develop the reliable mean of defence of the interests in the state.

Keywords: justice sistem, Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1588, judicial process, act books.

УДК 340.15(474.5)“1566”:347.99

О. І. Резнік

СКЛАД ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ПІДКОМОРСЬКИХ СУДІВ ЗА СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1566 РОКУ

В історії суду і судового процесу в Україні особливе місце займає литовсько-руський період та його пам'ятки національного законодавства — Литовські Статути. Литовські Статути — це законники Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ), що складала його правову основу.

Статути видавалися у 1529, 1566 і 1588 роках. Статути ВКЛ юридично оформили інституції верховної влади і судові інституції ВКЛ: Перший Ста-

тут — Раду панів і суди намісників великого князя, Другий Статут і Третій Статут — Сейм і послідовну структуру судів [4, 56].

Принципи відокремлення органів суду від адміністративно-територіальних структур держави та спеціалізації судів були закладені в Україні ще на межі XVI–XVII ст. Органи судочинства, що функціонували на основі цих принципів, а саме — повітові земські, гродські та підкоморські суди, проіснували на українських землях, зокрема на Правобережній Україні, більше 200 років [5, 665–667].

Рушійною силою реформування органів суду в середині XVI ст. стали вимоги шляхти запровадити у Литовсько-Руській державі нову систему судоустрою, яка б ґрунтувалась на повітовому судочинстві, відокремленому від органів місцевої адміністрації. У петиціях шляхти, що подавалися на вальних сеймах ВКЛ, не раз звучали прохання й про організацію спеціалізованого судового органу для розгляду земельних та межових справ, зокрема підкоморського суду.

Після проведення волочної реформи 1557 р. кількість земельних спорів зросла. Виникла нагальна потреба в створенні спеціального земельного суду, який би більш оперативно і компетентно вирішував питання земельного розмежування. Саме таким спеціальним судово-адміністративним органом у ВКЛ, який здійснював по повітах провадження щодо меж земельних володінь феодалів, встановлював межові знаки, став підкоморський суд.

І вже у II Статуті 1566 р. з'явилася стаття про підкоморський суд, який повинен був розглядати «справи граничныя и земельныя» [1 (розд. IV, арт. 70)]. Остаточо в судову систему ВКЛ підкоморський суд було введено Бельським привілеєм 1564 р. [2].

Головною особливістю підкоморського суду в Литовсько-Руській державі було те, що він з самого початку формувався як державний.

У підкоморському суді земельні спори і майнові вимоги, що впливали з них, вирішував один суддя — підкоморій, призначений великим князем. Помічником підкоморія, який обмірював і встановлював кордони землеволодінь, був коморник. Він призначався підкоморієм. До складу підкоморського суду входили також мірник, копачі та підкоморський писар.

Перед вступом на посаду підкоморій приводився до присяги, текст якої визначався Статутом.

Статут 1566 р., нічого не згадуючи про «земські судові рочки», приписує підкоморію перед вступом на посаду присягнутися в тому, що він «на вряді земському підкоморському його королівській милості господарю своєму вірний буде». Підкоморій присягався судити «вірно й справедливо», піклуючись лише про встановлення справедливості, «не боячисе никого, толко самого пана бога а справедливость его светую передъ очима маючи» [1].

Розгляд справ підкоморським судом проводився на місці спірних кордонів землеволодінь. Підкоморій заслуховував пояснення сторін, опитував сусідів, знайомився з документальними та іншими доказами.

Отже, характерною особливістю устрою підкоморського суду, на відміну від інших судових установ, була відсутність постійного місця суду та одноособовий розгляд справи. Це пояснюється специфікою справ, що належали до його

компетенції й повинні були розглядатися на «грунті» — велика кількість судових урядовців викликала б незручності при виїзді на місце розгляду справи та збільшувала б судові витрати сторін. Тому, згідно із Статутом 1566 р., весь підкоморський суд складався з однієї особи — підкоморія або виконуючого його обов'язки коморника, які одноособово вирішували справу та приймали рішення.

Посада підкоморія вважалася почесною і прибутковою, так як значна частина судових зборів, що вносилися сторонами спору, йшла судді. В ієрархії шляхетських земських урядів у воєводствах підкоморій займав третю сходинку після воєводи і каштеляна. Уряд підкоморія належав до дуже престижних, не дарма його займали представники аристократичних родин і розбагатілої шляхти.

Іноді земельні спори розглядав не підкоморій, а його заступник — коморник. В арт. 70 розд. VI Статуту 1566 р. законодавець окремо регламентував діяльність та функції коморника, вказував, що в кожному повіті підкоморій «ку помочи своей маеть обрати одного, або теж и двох коморников, шляхтичов, в повете оселых, людей годных и статичных, которые на рокох судовых перед кашталяном, або маршалком поветовым и перед врядом земским, або дворным мають присегу таковую ж якую сам подкоморий, навряд свой коморницкий учинити» [1].

У книгах підкоморського суду зустрічається чимало актів, за якими справу розглядав коморник [3, 395]. З тих же судових книг можна зробити висновок, що посада коморника з'явилася, ймовірно, у підкоморських судах на українських землях лише починаючи з 80-х років XVI ст.

Крім підкоморія і коморника, у межовій процедурі брали участь також мірники, підкоморський писар та копачі. Їхні функції мали допоміжний характер при розгляді справи та фіксації рішень підкоморія чи коморника. Розгляд земельних справ про межі маєностей часто вимагав земельних вимірювань. Для «померы» при підкоморії діяли «мірники», яких «придавав» сторонам підкоморій. Мірники подавали підкоморію дані вимірів і «реєстр мірницький». Мірники, як і коморник, повинні бути осілими на даній території й «присяглими», проте, очевидно, безпосередньо від підкоморія вони не залежали.

Специфіка діяльності підкоморського суду й фіксації його рішень, зокрема встановлення границь та позначення їх граничними знаками, передбачала існування певних осіб, які б вирубували, випалювали та копали такі знаки. Це були так звані копачі.

За межувальні знаки використовували різноманітні природні об'єкти: річку, яр, ліс, болото, рівчаки, струмки, пагорби тощо. Якщо для визначення земельних кордонів не було можливості застосувати природні умови місцевості, то вдавалися до штучних знаків: хрестів, стінок, стовпів тощо. Найбільш поширеним серед штучних знаків були «копці» — земельні пагорби, які насипав копач.

За кожний насипаний «копець» підкоморію передбачалася, згідно із Статутом, платня. Однак у Статуті нічого не сказано про оплату праці копачів, які насипали «копці». Такий факт дає підстави припустити, що копачами були, скоріше за все, слуги підкоморія.

Писар теж був служебником підкоморія, але, як правило, мав шляхетне походження. Він був, так би мовити, особистим секретарем для ведення судових книг та оформлення позовів та виписів, хоча підкоморій і присягав дбати про встановлення справедливості, самостійно вписуючи справи в книги та надаючи виписи.

До компетенції підкоморського суду відносилось: розв'язання маєткових спорів за дорученням земського суду, куди зверталися з відповідними скаргами зацікавлені сторони, здійснення розмежування у тих випадках, коли воно власне судовим не було, тобто коли його проводили при відсутності земельного спору.

Юрисдикції підкоморського суду підлягали здебільшого шляхетські земельно-володіння у межах повіту. Але він не міг бути суто становим, оскільки землі, що знаходилися у повіті, могли бути шляхетськими і нешляхетськими, а отже, й особи, які зверталися до підкоморського суду, могли належати до різних станів. Розгляд межових справ осіб нешляхетського походження був винятковим і мав місце лише у тих випадках, коли хоча б однією зі сторін був шляхтич. При межових конфліктах із представниками інших вільних прошарків населення до складу судової колегії входили представники відповідних інституцій: магістратів, капітулів тощо. Межі земельних наділів окремих селян визначалися волоками, що перевірялися ревізорами й роздавалися державцями, збереглися також і копи «о межу». У справах, які стосувалися границь різних повітів або межі маєтностей, що знаходилися у різних повітах, справу розглядали підкоморії обох повітів.

Територіальна юрисдикція підкоморських судів збігалася з мережею земського судочинства.

Статут ВКЛ 1566 року так визначав компетенцію підкоморського суду: «по всяких розницах земельных и граничных ... выехавши и оглядавши вывод права, листов и знаков граничных, и светков ... кгрунт певный сказати и границы, копцы, знаки граничные учинити, и на то листы суду своего под печатью и с подписом руки своее дати» [1]. Отже, підкоморському суду були підсудні справи про «грунти», тобто земельну власність, її межі та право про неї. «Грунти» могли бути двох видів: «грунты земельные» та «грунты водяные». Судові справи підкоморський суд розглядав «за отосланьем» від іншого суду (земського) того ж повіту. Підкоморському суду справа передавалась іншим судом «на осуженье и на сконченье» для визначення границь і проведення до присяги на «спорном месте» [1]. Отже, підкоморський суд функціонував при земському суді, який передавав на його розгляд земельні справи. Таким чином, кількість підкоморських судів відповідала кількості земських судів.

У справах, що належали до компетенції підкоморія, обов'язковим було питання про границі, хоча сам характер справ міг бути різноманітним.

У гранично-межових справах, що не були викликані ні злочином, ні цивільним позовом, підкоморій був судом «належним», у безпосередній компетенції якого знаходився їх розгляд, і хоча закон говорить про діяльність підкоморського суду «за отосланьем» справи від іншого органу, позовна заява в таких

випадках подавалась підкоморію. Фіксаційно-межові акти підкоморських книг, на відміну від судових актів, описують також межові операції, у яких підкоморій виступає як виконавець, не вдаючись до розгляду спорів, а лише оформляючи граничні межі. Пояснення цьому знаходимо у самому Статуті, що вбачав у підкоморії не лише судовий орган, а загалом «вряд», покликаний слідкувати та дбати про землі повіту та границі маєтностей.

До підкоморія як фахівця у земельних справах та знавця границь маєтностей повіту часто зверталися у справах вимірювання ґрунтів, фіксації обводів під час купівлі-продажу тощо. Підкоморія залучали під час розмежування та розділу маєтків також як офіційну особу, присутність якої надавала законності процесу поділу й свідченнями якої можна було скористатися в майбутньому, в разі виникнення спірних питань чи судових позовів.

Специфіка справ, підсудних підкоморському суду, вимагала проведення судового розгляду на «спорному» місці, безпосередньо на «ґрунті». «За отозванням» від суду земського, підкоморій надавав позови зі своїм підписом та печаткою для явки на місце судового розгляду. Виїзд підкоморія на місце суду призначався через чотири тижні після вручення позову «такъ очевистого, яко заочного» [1].

Підкоморій був зобов'язаний судити «по правам», тобто судити на основі писаного права. Якщо ж у законах не можна було знайти відповідної норми, тоді «судіи, скланялись к справедливости, судить імеють по совести й по при меру других прав християнских — й по добрим обикновениям, через долгое время употребляемым, которие закону Божию, гражданским правам й чистой совести непротивни, в чем би писаного не бышо права, судить надлежит, ибо таковие добрие обикновения силу права имеют» [1].

Отже, підкоморій, відправляючи правосуддя «по правам», був зобов'язаний, насамперед, застосовувати норми писаного права, а у разі їх відсутності використовувати відповідні норми християнського права, нарешті, коли і їх бракувало, судити за давнім звичаєм, тобто застосувати норми звичаєвого права.

Законодавець у Статуті 1566 року також визначив право сторін скаржитися на підкоморія до земського суду, тобто подавати апеляцію.

Таким чином, як бачимо з вищенаведеного, Статут ВКЛ 1566 року запровадив інститут підкоморського суду для вирішення питань земельного розмежування, а також визначив діяльність цих судів. Були розроблені положення, що стосуються складу суду, його структури та компетенції. Підкоморський суд в умовах феодального землеволодіння став важливою та необхідною установою, оскільки земельно-межові тяжби, як свідчать судові акти, були справами, яким і сторони, і верховна влада надавали неабиякого значення.

Слід також зазначити, що закріплена в Статуті ВКЛ 1566 року структура судів є прогресивнішою та ефективнішою, ніж діюча структура судів в сучасній Україні. Зокрема, це помітно при дослідженні даного питання, тому що у підпорядкуванні кожного земського суду був свій підкоморський суд. На відміну від судів земського і гродського, він не мав постійного приміщення, а засідав безпосередньо на місці виникнення спору, що пояснюється більш об'єктивним

підходом до вирішення питань розмежування земельних володінь та процеду-рою, яка запобігала затягуванню судового процесу. Цього, на жаль, не можна сказати про сьогодишню судову тяганину та завантаження справами судів в Україні.

Література

1. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашкова. — О.: Юрид. л-ра, 2003. — 560 с.
2. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / За заг. ред. П. Музиченка. — О.: Астропринт, 2000. — 180 с.
3. Лашко И. И. Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ // Журнал Министерства Народного просвещения. — 1899. — № 8.
4. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. — Л., 1967.
5. Черкасский И. Ю. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII ст. — К., 1928.

Анотація

Резнік О. І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року. — Стаття.

Стаття спрямована на дослідження інституту підкоморського суду в литовсько-руський період за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року. Значна увага приділяється аналізу складу та компетенції підкоморського суду, що відобразилося в Статуті 1566 р. та мало позитивне значення як для тодішнього періоду розвитку права ВКЛ, так і для законодавства багатьох інших країн.

Ключові слова: підкоморський суд, підкоморій, коморник, мірник, копач, підкоморний писар.

Summary

Reznik O. I. Structure and competence of pidkomorior courts according the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of the year 1566. — Article.

This article is referred to the research of the institution of pidkomorior courts of justice of the Lithuanian-Russian period according to the Statute of the year 1566 of the Grand Duchy of Lithuania. The major part of the article is dedicated to the analysis of the structure and the competence of pidkomorior courts, the fact that was reflected in the Statute of 1566 and had influenced the positive way on that period of time and on the legislation systems of many other countries.

Keywords: pidkomorior court, pidkomorior, komornik, counter, digger, pidkomorior writer.

УДК 340.15(474.5):344.2

І. Г. Філішюк

ВІЙСКОВЕ СУДОЧИНСТВО ДОБИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

XIII–XIV ст. стали переломними в історії литовсько-руської держави. Посилення внутрішньої боротьби у середовищі кочових народів, які контролювали давньоруські землі, прискорило процеси політичної роздробленості Золотої Орди, чим не завадила скористатися амбітна литовська політична еліта. Маючи одну з найбільших армій у східноєвропейському регіоні та отримавши

© І. Г. Філішюк, 2009